“ONA TILI FANIDAN O‘QUV DASTURLARIDA NUTQIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH MASALALARI ”

Olimov Temir Xasanovich
Osiyo Xalqaro universiteti professori,
Pedagogika fanlari bo‘yicha
falsafa doktori (PhD).
Kadirova Mahbuba Odilovna
Osiyo Xalqaro universiteti magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23375428

Annotatsiya: Mazkur maqolada ona tili fanidan o‘quv dasturlarida nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishning mazmuni, ahamiyati va metodik asoslari yoritilgan. O‘quvchilarda tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishning ta’lim jarayonidagi o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, o‘quv dasturlarida belgilangan talablarni amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, o‘z fikrini izchil bayon qilishi va muloqot madaniyatini rivojlantirish masalalariga e’tibor qaratilgan. Maqolada nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishda interfaol metodlar, matn ustida ishlash, muammoli savollar va ijodiy topshiriqlardan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Yakunda ona tili ta’limi samaradorligini oshirishga qaratilgan metodik tavsiyalar berilgan.
Kalit so‘zlar: ona tili ta’limi, o‘quv dasturi, nutqiy kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, tinglab tushunish, og‘zaki nutq, o‘qib tushunish, yozma nutq, mustaqil fikrlash, interfaol metodlar, ta’lim samaradorligi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются содержание, значение и методические основы формирования речевых компетенций в учебных программах по родному языку. Анализируется роль развития навыков аудирования, говорения, чтения и письма в образовательном процессе. Особое внимание уделяется сочетанию требований учебных программ с практическими заданиями, развитию самостоятельного мышления учащихся, последовательному выражению мыслей и культуре общения. Рассматриваются возможности использования интерактивных методов, работы с текстом, проблемных вопросов и творческих заданий для формирования речевых компетенций. В заключение представлены методические рекомендации, направленные на повышение эффективности обучения родному языку.
Ключевые слова: обучение родному языку, учебная программа, речевая компетенция, коммуникативная компетенция, аудирование, устная речь, чтение, письменная речь, самостоятельное мышление, интерактивные методы, эффективность обучения.

Abstract: This article examines the content, significance, and methodological foundations of developing language competencies in native language curricula. It analyzes the role of listening, speaking, reading, and writing skills in the educational process. Particular

attention is given to integrating curriculum requirements with practical activities, developing students' independent thinking, expressing ideas coherently, and improving communication culture. The article also explores the potential of interactive methods, text-based activities, problem-solving questions, and creative tasks in developing language competencies. Finally, methodological recommendations are provided to improve the effectiveness of native language teaching.

Keywords: native language education, curriculum, language competence, communicative competence, listening comprehension, oral speech, reading comprehension, written speech, independent thinking, interactive methods, teaching effectiveness.

KIRISH. Bugungi kunda ta'lim jarayonida o‘quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini oshirish, balki ularning mustaqil fikrlashi, o‘z fikrini erkin va ravon ifodalashi hamda samarali muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada ona tili fanining o‘rni alohida bo‘lib, o‘quvchilarda nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish ta'limning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, o‘quvchilarning grammatik bilimlarni egallashi bilan bir qatorda, ularni amaliy nutqiy faoliyatda qo‘llay olishi ham zarur. O‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda izchil bayon qilish, tinglangan axborotni tushunish, matnni tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalari o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi.

Ona tili fanidan o‘quv dasturlarida nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishga oid talablarning mazmuni va ularni amalga oshirish usullarini o‘rganish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bunda tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini o‘zaro bog‘liq holda rivojlantirish, interfaol metodlar hamda ijodiy topshiriqlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Maqolaning maqsadi — ona tili fanidan o‘quv dasturlarida nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish masalalarini tahlil qilish va o‘quvchilarning nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Maqolaning vazifalari nutqiy kompetensiya tushunchasining mazmunini yoritish, o‘quv dasturlarida nutqiy faoliyat turlarining o‘rnini aniqlash, samarali o‘qitish metodlarini tahlil qilish va nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar berishni o‘z ichiga oladi.

Mavzuni o‘rganishda ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish usullaridan foydalanish mumkin. Mazkur yondashuvlar ona tili ta'limida nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishning muhim jihatlarini aniqlashga yordam beradi.

ASOSIY QISM: Ona tili ta'limining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarning til haqidagi bilimlarini rivojlantirish bilan birga, ushbu bilimlardan kundalik muloqot jarayonida mustaqil foydalana olishiga erishishdir. Shu nuqtayi nazardan, nutqiy kompetensiya o‘quvchining o‘z fikrini aniq, ravon va mantiqiy izchillikda ifodalashi, boshqalarning fikrini tushunishi hamda turli nutqiy vaziyatlarda til vositalaridan o‘rinli foydalanish qobiliyatini ifodalaydi.

Nutqiy kompetensiyani shakllantirish jarayoni faqat grammatik qoidalarni o‘zlashtirish bilan chegaralanmaydi. O‘quvchi o‘rgangan bilimlarini suhbatda, matn yaratishda, fikr almashishda va muayyan masalaga munosabat bildirishda qo‘llay olishi kerak. Masalan, gap

bo‘laklari yoki so‘z turkumlari haqidagi bilimlar o‘quvchiga mazmunli gaplar tuzish, fikrlarini o‘zaro bog‘lash va yozma matnni savodli shakllantirishda yordam berishi lozim. Demak, nazariy bilim bilan amaliy nutqiy faoliyatning o‘zaro uyg‘unligi kompetensiyaviy yondashuvning muhim jihati hisoblanadi.

Ona tili fanidan o‘quv dasturlarida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan talablar o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va ta’lim bosqichlariga mos ravishda amalga oshirilishi zarur. Dastlab o‘quvchilarda sodda fikrlarni tushunish va bayon qilish ko‘nikmalari shakllantirilsa, keyingi bosqichlarda murakkab matnlarni tahlil qilish, o‘z nuqtayi nazarini dalillar bilan asoslash hamda mustaqil yozma ishlar yaratish ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

Nutqiy kompetensiyalarning samarali shakllanishi o‘qituvchining darsni qanday tashkil etishiga ham bog‘liq. O‘quvchi dars davomida faqat tayyor ma’lumotlarni tinglovchi emas, balki savol beruvchi, fikr bildiruvchi, muhokamada qatnashuvchi va mustaqil xulosa chiqaruvchi faol ishtirokchiga aylanishi lozim. Bunday yondashuv o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirish bilan birga, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Ona tili o‘quv dasturlarida nutqiy kompetensiyalarning asosiy yo‘nalishlari

Ona tili fanidan o‘quv dasturlarida nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish, avvalo, tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan bog‘liq. Mazkur yo‘nalishlar o‘zaro chambarchas aloqador bo‘lib, o‘quvchining axborotni qabul qilishi, qayta ishlashi va mustaqil ifodalashini ta’minlaydi.

Tinglab tushunish o‘quvchining og‘zaki axborotni diqqat bilan tinglashi, uning mazmunini anglashi va muhim ma’lumotlarni ajrata olishida namoyon bo‘ladi. Ushbu ko‘nikmani rivojlantirish uchun o‘qituvchi hikoya, suhbat, audioyozuv yoki turli mavzulardagi og‘zaki matnlardan foydalanishi mumkin. Tinglangan material yuzasidan savollar tuzish, asosiy fikrni aniqlash va mazmunni qayta bayon qilish o‘quvchining eshitilgan axborotni anglash qobiliyatini mustahkamlaydi.

Gapirish kompetensiyasi o‘quvchining o‘z fikrini og‘zaki shaklda ravon, tushunarli va izchil ifodalashini nazarda tutadi. Bu ko‘nikmani rivojlantirishda savol-javob, suhbat, munozara, taqdimot va rolli o‘yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Ayniqsa, o‘quvchilarga muayyan masala yuzasidan shaxsiy munosabatini bildirish va fikrini dalillar bilan asoslash imkoniyatini berish ularning nutqiy mustaqilligini oshiradi.

O‘qish kompetensiyasi matn mazmunini tushunish, asosiy g‘oyani aniqlash, ma’lumotlarni taqqoslash va muallifning fikrini anglash kabi ko‘nikmalarni qamrab oladi. Matn ustida ishlash jarayonida o‘quvchilar sarlavha tanlash, asosiy va ikkinchi darajali fikrlarni ajratish, voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash kabi topshiriqlarni bajarishlari mumkin. Bunday faoliyat matnni shunchaki o‘qishdan mazmunan anglash va tahlil qilishga o‘tishni ta’minlaydi.

Yozish kompetensiyasi o‘quvchining fikrini yozma shaklda savodli va mantiqiy izchillikda ifodalash qobiliyatidir. Ushbu yo‘nalishda matn tuzish, bayon, insho, esse, tavsif va qisqa xulosalar yozish muhim o‘rin tutadi. Yozma topshiriqlarni bajarishda o‘quvchining fikrni rejalashtirishi, so‘zlarni o‘rinli tanlashi, gaplarni mazmunan bog‘lashi va imlo qoidalariga rioya qilishi e’tiborga olinadi.

Quyidagi jadvalda nutqiy kompetensiyalarning asosiy yo‘nalishlari, ularning mazmuni va rivojlantirishga xizmat qiluvchi topshiriqlar umumlashtirilgan.

1-jadval. Nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish yo‘nalishlari

Nutqiy kompetensiya	Asosiy mazmuni	Tavsiya etiladigan topshiriqlar
Tinglab tushunish	Og‘zaki axborotni anglash, asosiy mazmunini aniqlash va xulosa chiqarish.	Audio matnni tinglash, savollarga javob berish, mazmunini qayta hikoya qilish.
Gapirish	Fikrni og‘zaki, izchil va tushunarli ifodalash.	Suhbat, munozara, savol-javob va taqdimot.
O‘qish	Matn mazmunini tushunish, tahlil qilish va asosiy g‘oyani aniqlash.	Matnga sarlavha qo‘yish, asosiy fikrni topish, xulosa chiqarish.
Yozish	Fikrni yozma ravishda savodli va izchil bayon etish.	Bayon, insho, ijodiy matn yozish va matnni tahrirlash.

Jadvaldan ko‘rinadiki, har bir kompetensiya o‘ziga xos mazmun va topshiriqlarga ega. Biroq ularni alohida-alohida rivojlantirish bilan cheklanmasdan, o‘zaro bog‘liq holda tashkil etish muhimdir. Masalan, o‘quvchi matnni o‘qib, uning mazmunini tushuntirishi, shu mavzu yuzasidan og‘zaki fikr bildirishi va yakunda yozma xulosa tayyorlashi mumkin. Natijada bir mavzu doirasida bir nechta nutqiy ko‘nikma birgalikda rivojlanadi.

Nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishda samarali metodik yondashuvlar

O‘quvchilarda nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun dars jarayonida ularning mustaqil ishtirokini ta’minlaydigan metodlardan foydalanish zarur. Bunda topshiriqlar o‘quvchining yoshiga, bilim darajasiga va o‘rganilayotgan mavzuning mazmuniga mos bo‘lishi lozim. Eng muhimi, o‘quvchi o‘zlashtirgan bilimini amalda qo‘llash, fikr bildirish va natijasini baholash imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

Nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda **matn asosida ishlash metodi** alohida ahamiyatga ega. Matn o‘quvchi uchun til birliklarini yaxlit holda kuzatish, yangi so‘zlarni o‘rganish, gaplarning mazmuniy bog‘lanishini tushunish va fikrni ifodalash usullarini egallash vositasidir. Masalan, o‘quvchilarga matnni o‘qib, uning asosiy g‘oyasini aniqlash, muhim jumlalarni ajratish, matnga boshqa sarlavha tanlash yoki uning davomiga ijodiy yakun yozish topshirilishi mumkin. Ushbu topshiriqlar o‘qib tushunish, lug‘at boyligi va yozma nutqni birgalikda rivojlantiradi.

Muammoli savollar metodi o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va og‘zaki nutq ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Masalan, o‘qilgan matn yuzasidan “Muallifning asosiy maqsadi nima?”, “Qahramonning qarorini qanday baholaysiz?” yoki “Ushbu vaziyatda qanday yechimni taklif qilgan bo‘lardingiz?” kabi savollar berilishi mumkin. Bunday savollarga javob berish jarayonida o‘quvchi o‘z munosabatini bildiradi, sabablarni izohlaydi va fikrini asoslashga harakat qiladi.

Guruhli muhokama va munozara o‘quvchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Mazkur jarayonda ular boshqalarning fikrini tinglash,

o‘z qarashlarini bayon qilish, dalillar keltirish va qarama-qarshi fikrlarga munosabat bildirishni o‘rganadilar. O‘qituvchi esa muhokamaning maqsadga muvofiq tashkil etilishi, barcha o‘quvchilarning ishtiroki va fikrlarning hurmat bilan tinglanishini ta’minlashi lozim.

Ijodiy yozuv metodi yozma nutqni rivojlantirish bilan birga, o‘quvchilarning tasavvuri va mustaqil fikrlashiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, berilgan rasm asosida hikoya tuzish, biror voqeaga boshqa yakun yozish, kundalik shaklida fikr bildirish yoki muayyan mavzu bo‘yicha qisqa esse yaratish topshiriqlari o‘quvchilarning yozma ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunda o‘qituvchi faqat imlo xatolariga emas, balki matn mazmuni, fikrlar izchilligi va so‘zlarning o‘rinli ishlatilishiga ham e’tibor qaratishi zarur.

XULOSA. Ona tili fanidan o‘quv dasturlarida nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish masalalarini o‘rganish natijasida ushbu jarayon o‘quvchilarning til bilimlarini egallashi bilan bir qatorda, ularni kundalik hayotda samarali qo‘llay olishiga xizmat qilishi aniqlandi. Nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish o‘quvchilarning o‘z fikrini mustaqil bayon etishi, boshqalarning fikrini tinglab tushunishi, matnlarni tahlil qilishi hamda yozma nutqini izchil va savodli shakllantirishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda rivojlantirish ona tili ta’limining samaradorligini oshiradi. Shu sababli o‘quv dasturlarida nazariy bilimlarni o‘zlashtirish bilan cheklanib qolmasdan, o‘quvchilarning amaliy nutqiy faoliyatini faollashtiruvchi topshiriqlar, matn ustida ishlash mashqlari, muammoli savollar, munozaralar va ijodiy yozma ishlarni keng qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

Nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishda o‘qituvchining metodik mahorati ham alohida o‘rin tutadi. O‘quvchilarning yoshi, bilim darajasi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda topshiriqlarni tanlash, ularni mustaqil fikrlashga undash hamda o‘z fikrini asoslashga o‘rgatish ta’lim jarayonining natijadorligini ta’minlaydi. Shuningdek, o‘quvchilarning nutqiy rivojlanishini muntazam kuzatib borish, ularning yutuq va kamchiliklarini aniqlash hamda tegishli metodik yordam ko‘rsatish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. 2022-yil 11-may, PF-134-son.
3. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. “Ona tili o‘qitish metodikasi”. – T.: “Noshir”, 2009. – 352 b.
4. G‘ulomov A., Ne’matov H. “Ona tili ta’limi mazmuni”. – T.: “O‘qituvchi”, 1995. – 64 b.
5. G‘afforova T., Shodmonov E., G‘ulomova X. “Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi”. – T.: “Ilm Ziyo”, 2013. – 224 b.
6. G‘ulomov A. “Ona tili o‘qitish prinsiplari va metodlari”. – T.: “O‘qituvchi”, 1992.
7. Mahmudov N. “O‘qituvchi nutqi madaniyati”. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007. – 192 b.